فصلنامهٔ پدافند غیرعامل و امنیت (پژوهشی)
سال یازدهم: شمارهٔ ۴۳- تابستان ۱۴۰۲
صص: ۴۵ - ۶۲
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۰۵
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۳۰

Quarterly of Passive Defense & Security
Vol.11, No.4 Summer 2023
P-P: 45 - 62

مبانی فقهی در پیشگیری از تروریسم سایبری بر مبنای اصول پدافند غیرعامل

علی جلوه‌گر[۱]
سپیده بوذری[۲]

چکیده

گسترش و نفوذ فنّاوری‌های سایبری و وابستگی‌های روزمره زندگی بشر به آن سبب شده است تا مبارزه با رخدادهای مخرب در بستر این فضا از اولویت‌های دولت‌ها و کشورها در جهت برقراری نظم و امنیت و آسایش و رفاه مردم قرار بگیرد. وقوع جرائم سنتی با شیوه و چهره‌های پیچیده در بستر فضای سایبر در نظم و امنیت و حقوق کنونی کشورها و جوامع اثر منفی داشته و امنیت ملی را تحت تأثیر قرارمی‌دهد. تروریسم در بستر فضای سایبر ازجمله جرائم سنتی است که با پیچیدگی این فضا، شکل‌های مختلفی به خود گرفته است و سبب از بین بردن زیرساخت‌ها، مبانی فرهنگی و اجتماعی و وارونه نشان‌دادن حقایق می‌شود. در مکتب اسلام، ضرورت و اهمیت پدافند غیرعامل همواره موردنظر قرار گرفته است. امروزه توجه به موضوع استفاده از ظرفیت‌های پدافند غیرعامل، سبب افزایش نیروی دفاعی و قدرت بازدارندگی کشور در مقابل هر نوع تهدیدی از سوی دشمن خواهد شد. بنابراین این پژوهش با هدف تبیین نقش پدافند غیرعامل در بازدارندگی از جنگ بر اساس قواعد فقهی که در جایگاه خود دارای اصول ارزشمندی هستند، می‌تواند با ارائه راهکارهایی از وقوع تروریسم سایبری جلوگیری کند. پرسش اصلی این تحقیق عبارت است از این‌که مبانی فقهی در جهت پیشگیری از تروریسم سایبری در جهت اصول پدافند غیرعامل چیست؟ پژوهش حاضر به روش توصیفی- تحلیلی و با جمع‌آوری اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای انجام‌گرفته است. امروزه پیشگیری از پدیده ناگوار تروریسم سایبری، اصلی‌ترین دغدغه دولت ایران است که در مقررات و قوانین نیز به مسائلی در باب آن اشاره شده است که ازجمله سند توسعه و چشم‌اندازهای ملی و قوانین کیفری نیز مؤید آن است. در باب فقه نیز بر اساس قواعد فقهی –مانند قاعده لاضرر، نفی سبیل و قاعده دفاع مشروع – می‌توان لزوم پی‌ریزی مبانی پیشگیرانه در قوانین و مقررات و برنامه‌های اجرایی در جهت نیل به آن مستفاد می‌گردد. بی‌شک اقدامات پیشگیرانه مانند سخت نمودن دسترسی به زیرساخت‌ها، فرهنگ‌سازی‌های پیشگیرانه در جرائم سایبر به‌خصوص تروریسم، آموزش‌های همگانی و تصویب مقررات اجرایی در جهت نیل به اهداف پیشگیری از این پدیده میسر بوده و تقنین مقررات کیفری

۱. دانشجوی دکتری حقوق عمومی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول) jelvegarali1@gmail.com
۲. استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه مراغه، آذربایجان شرقی، مراغه، ایران bozari.s@maragheh.ac.ir

مناسب و سخت‌گیرانه افتراقی در مسئله تروریسم سایبر، ضمن وجود در قوانین و مقررات ایران، تکمیل و تدقیق آن نیز لازمه مبارزه با این پدیده در جهت حفظ نظم و امنیت پایدار است. هم‌چنین به‌رغم عدم تکاپوی مجازات و جرم‌انگاری‌های مقرر در جرائم سایبری، پیشنهاد به وضع قوانین جدید در این خصوص می‌گردد و در غالب پدافند غیرعامل، ضروری است اقداماتی در مقابل حملات تروریستی سایبری اعمال گردد. افزایش سطح امنیت سامانه‌های دولتی، بومی‌سازی نرم‌افزارهای رایانه‌ای و محدودیت دسترسی افراد غیرمرتبط به زیرساخت‌های اساسی و ... مانع از انجام این نوع اقدامات می‌گردد.

واژگان کلیدی: تروریسم سایبری، پدافند غیرعامل، مبانی فقهی، پیشگیری

۱ – مقدمه

در فقه اسلامی به واژه مصرحی که دلالت بر تروریسم کند، اشاره نشده است؛ اما عناوین فقهیِ جزایی چون بغی، محاربه و افساد فی‌الارض و... عنوان شده است که شاید بتوان تعبیر امروزی واژه تروریسم را بر معنای حقیقی این واژه‌های فقهی باب نمود. بر این اساس و در خلال مفاهیم فقهی پیش‌گفته در حالت عموم کشیدن سلاح به‌قصد ارعاب عموم یا دست بردن به سلاح به‌قصد مقابله با حکومت اسلامی یا هر اقدامی که در سطح کلان سبب بروز ضررهای جبران‌ناپذیر علیه سلامت، امنیت، اقتصادی و ... گردد، در سطح جرائم علیه جامعه اسلامی محسوب می‌شود. در فقه اسلامی مسئله امنیت همواره از سیره ائمه بوده که در حوزه‌های علمیه نیز به آن اهتمام عملی و علمی شده است. لیکن محاربه و افساد فی‌الارض در حقوق کیفری اسلام، از حدود الهی است. (یزدانی و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۲۶) پدیده تروریسم از مفاهیم نوبنیاد دنیای مدرن امروز است که در ادبیات سیاسی جهان به‌تازگی چهره گشوده است و در فقه نیز در زمرهٔ مسائل مستحدثه به شمار می‌رود.[۱]

امروزه با گسترش تمدن بشری در دنیا و پیشرفت علم و صنعت و فنّاوری؛ به‌ویژه توسعه چشمگیر فضای سایبر و تأثیر وصف‌ناپذیر آن در زندگی و تمدن بشری امروز، نظم حقوق کنونی کشورها و حکومت‌ها، پایداری و پیشرفت آن‌ها، ثبات سیاسی و امنیتی آن‌ها تابع از وجود نظم و امنیت در قلمرو سایبری آن‌ها است. تروریسم سایبر گونه‌ای جدید از تروریسم در دنیای امروز ا که تمامیت سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و... کشورها را مورد خدشه و آسیب قرارمی‌دهد؛ چراکه تروریست با اقداماتی چون ایجاد نقض سایبری در سامانه حمل‌ونقل، سدها، نیروگاه‌های هسته‌ای و تولید برق، سامانه بانکی و مالی و ... سبب رعب و وحشت عمومی با انگیزه سیاسی هستند که سعی بر فشار علیه کشورها و حکومت در جهت کسب قدرت به اهداف متفاوت دارند. برخی تروریسم سایبری را در زمره جرائم سایبری طبقه‌بندی نموده‌اند؛ اما با توجه به گسترش روزافزون این پدیده و مشخصه‌های آن، مبارزه همه‌جانبه در

۱. مسائل مستحدثه عبارت است از «هر مسئله‌ای که از موضوع جدیدی برخوردار است و به همین جهت حکم شرعی آن منصوص نیست (مکارم شیرازی: ۱۳۸۷: ٤٧٤)

پرتو همکاری‌های بین‌المللی با این پدیده شوم و انواع مدرن آن در سیاق مبارزه با تروریسم ضرورت می‌یابد. ضرورت مبارزه با تروریسم از طرف جامعه بین‌الملل جدی محسوب شده، چراکه تروریسم سایبر مخل امنیت کشورها و جامعه بین‌المللی در دنیای فنّاوری امروز محسوب می‌شود. (میربد و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۲۴-۲۲۵) درواقع ارتباط مستقیمی بین تروریسم سایبری و تهدید امنیت ملی کشور وجود دارد؛ بنابراین جمهوری اسلامی ایران نیازمند استراتژی جامعی برای مقابله با این مسئله در جهت تضمین امنیت و دستیابی به منافع حیاتی خود دارد. ترکیبی از راهکارهای پیشگیرانه اجتماعی و موقعیت مدار می‌تواند مناسب باشد که شامل آگاه‌سازی و اطلاع‌رسانی همگانی، جرم‌انگاری بر اساس پیشرفت‌های فنّاوری، اقدامات آموزش‌محور در جهت به‌کارگیری صحیح از فضای سایبری و ... است. (سبزواری نژاد و همکاران، ۱۳۹۹: ۲)

پدافند غیرعامل به سبب اصول کاهش‌دهنده آسیب‌ها و تلفات به زیرساخت‌های کشور؛ به‌ویژه در حوزه سایبر واجد اهمیتی توصیف‌ناپذیر است که ریشه آن در فقه اسلامی نیز نهان گشته است. پدافند غیرعامل می‌تواند نقش بسیار مؤثری در افزایش مقاومت ملی کشورها داشته باشد و با توجه به پیشرفت فنّاوری‌های دفاعی، تحولات وسیعی در این حوزه به وجود آمده است.

امروزه توجه به موضوع استفاده از ظرفیت‌های پدافند غیرعامل، سبب افزایش نیروی دفاعی و قدرت بازدارندگی کشور در مقابل هر نوع تهدیدی از سوی دشمن خواهد شد. بنابراین این پژوهش با هدف تبیین نقش پدافند غیرعامل در بازدارندگی از جنگ بر اساس قواعد فقهی که در جایگاه خود دارای اصول ارزشمندی هستند، می‌تواند با ارائه راهکارهایی از وقوع تروریسم سایبری جلوگیری کند.

درزمینهٔ موضوع مقاله، پژوهش‌هایی انجام شده است؛ کتاب پدافند غیرعامل در حوزه سایبر، نوشته حسین خوش عمل ویراستار میثم روحانی در سال ۱۳۹۲ و کتاب تهدید سایبری و پدافند سایبری، نوشته حمید اسکندری و رحمت‌الله امیرصوفی ویراستار محمدصادق اسکندری در سال ۱۳۹۵ به چاپ رسیده است. در سال ۱۳۹۹، حجت سبزواری و محمد رضازاده سلطان‌آباد، در مقاله پیشگیری غیرکیفری از تهدیدات امنیت ملی در راستای تروریسم سایبری در مجله پژوهش‌های جرم‌شناختی پلیس به پیشگیری غیرکیفری از تهدیدات امنیت ملی پرداخته است. فاطمه کاووسی و صالح سوادکوهی در سال ۱۴۰۲، در مقاله تروریسم سایبری علیه ایران و راه‌های پیشگیری از آن به راه‌های پیشگیری از این مسئله پرداخته‌اند. لیلا میربد و همکاران در سال ۱۳۹۸ در مقاله تروریسم سایبری: نقض حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین در ویژه‌نامه حقوق بشر و حقوق شهروندی مجله حقوق پزشکی به این بحث از بعد حقوق بشر پرداخته‌اند. حسن رضا رفیعی در سال ۱۴۰۰ مقاله‌ای با عنوان پدافند غیرعامل از دیدگاه اسلام و راهکارهای اجرایی آن در ناجا در فصلنامه علمی امنیت ملی نوشته است و علی‌اکبر ایزدی فرد و مجتبی حسن نژاد در سال ۱۳۹۳ به بررسی فقهی افساد فی‌الارض اینترنتی در فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی به

موضوع افساد فی‌الارض اینترنتی و آن پرداخته است. قابل‌ذکر است، در مورد موضوع پژوهش، پایان‌نامه و رساله‌ای یافت نشد.

در مقاله حاضر، نویسندگان با عنایت به این‌که نظام حقوقی کشور ایران، جمهوری اسلامی است و با تأکید قانون اساسی آن مبنی بر تقنین قوانین در مجلس شورای اسلامی موافق با موازین اسلام، در تلاش بوده است تا با ارزیابی مبانی فقهی پدافند غیرعامل سایبری موجود در فقه اسلامی بر پیشگیری و دفاع از تروریسم سایبری برآید و این تبیین حقوقی در خصوص پدافند غیرعامل و پیشگیری از تروریسم سایبر در فقه و حقوق ایران را موردبررسی قرار دهد؛ باشد که این تحقیق گامی نو در جهت توسعه مسیر پیشگیری از تروریسم سایبری در کشورمان باشد. جنبه نوآوری مقاله حاضر این است که به مبانی فقهی در پیشگیری از تروریسم سایبری بر مبنای اصول پدافند غیرعامل در سایر پژوهش ـا به‌طور ویژه پرداخته نشده است.

۲- مفهوم‌شناسی

الف) تروریسم سایبری

تروریسم سایبری یا سایبر تروریسم، استفاده از اینترنت برای انجام اعمال خشونت‌آمیز، وحشت‌زا و خسارت ساز است که منجر به ازبین‌رفتن یا تهدید به از دست دادن جان یا آسیب جسمی قابل‌توجهی به‌منظور دستیابی به دستاوردهای سیاسی از طریق فضای مجازی می‌شود.

ب) پدافند غیرعامل

پدافند غیرعامل به معنای کاهش آسیب‌پذیری در هنگام بحران، بدون استفاده از اقدامات نظامی و صرفاً با بهره‌گیری از فعالیت‌های غیرنظامی، فنی و مدیریتی است.

پ) مبانی فقهی

دلایل و مدارک و مستندات فقهی است که قاعده یا مسئله فقهی بر آن‌ها مبتنی و استوار است.

۳- پدا ند غیرعامل در فقه اسلامی

اسلام یک دین جامع است و خداوند در قرآن کریم به هدایت انسان پرداخته است. در اسلام مسئله دفاع در برابر دشمنان و جلوگیری از حملات دشمنان تأکید شده است. قرآن کریم می‌فرماید: «یا أَیُّهَا الَّذینَ آمَنوا خُذوُا حِذرَکُم فَانفِرُوا جمیعاً»؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، (در برابر دشمن هوشیار باشید و به علامت آمادگی) سلاح خود را بردارید، پس به‌صورت دسته‌های پراکنده و نامنظم یا همه با هم به‌سوی دشمن حرکت کنید. (قرائتی، ۱۳۷۴، ج ۲، آیه ۷۱ سوره نساء) با مطالعه نبردهای صدر اسلام ملاحظه می‌شود که پیامبر (ص) با به‌کارگیری شگردهای راهبردی پدافند غیرعامل به موفقیت‌های زیادی دست‌یافت. از دیدگاه قرآن، بنیاد هر حرکت روبه‌پیشرفت و به‌ویژه در عرصه‌های نظامی مبتنی بر حفظ عقیده و ایمان، عدالت، حقوق و آزادی‌های اساسی انسان و حفظ جان و مال انسان است. بنابراین چه در بُعد نظامی

و چه در سایر امور زندگی اجتماعی حرکتی ازنظر اسلام و قرآن تجویز می‌شود که تدافعی باشد و حفظ داشته‌ها، حفظ مال و حفظ جان در آن مراعات شود. باید اظهار داشت که این روش از حالت دفاعی در بُعد عقیده، جان و مال جهاد دفاعی است که در قرآن کریم نیز با عبارت «قاتلوا و جاهدوا» و پس‌ازآن با واژه «فی سبیل الله» یادشده است. پدافند غیرعامل و بهره‌گیری از اصول آن منشأ ذاتی و عقلانی دارد که خداوند در آیه ۸۰ سوره مائده قرآن کریم می‌فرماید: «وَ عَلَّمْناهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شاكِرُونَ»؛ ما به حضرت داود ساخت زره را تعلیم دادیم تا شما را از خطرات جنگ حفظ کند، پس آیا شما شکرگزار هستید؟ (همان، ج ٥، انبیاء) خداوند متعال در قرآن کریم در آیه ٦٠ سوره انفال می‌فرماید: «وأعدّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِباطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللهِ وَ عَدُوَّكُمْ وَ آخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لاتَعْلَمُونَهُمُ اللهُ يَعْلَمُهُمْ وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فی سَبيلِ اللهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لاتُظْلَمُونَ»؛ هر نیرویی در قدرت دارید برای مقابله با آن‌ها (دشمنان) آماده‌سازید و اسب‌های ورزیده (برای میدان نبرد) تا به‌وسیله آن دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید و (همچنین) گروه دیگری غیر از این‌ها را که شما نمی‌شناسید و خدا آن‌ها را می‌شناسد و هر چه در راه خدا (و تقویت بنیه دفاعی اسلام) انفاق کنید به‌طور کامل به شما بازگردانده می‌شود و به شما ستم نخواهد شد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۷، سوره مائده) قطعاً به‌کاربردن پدافند غیرعامل در کلام مبارک اکثر ائمه معصومین علیهم‌السلام به چشم می‌خورد. (رضا رفیعی، ۱۴۰۰، ۱۶۳) در فقه اسلامی نیز اصول پدافند غیرعامل فراوان هستند که به‌اختصار به آن‌ها می‌پردازیم.

۱-۳ قاعده دفاع مشروع

در آیه ۳۲ سوره مائده قرآن کریم، خداوند متعال می‌فرماید: «مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَ مَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَ لَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ»؛ به همین جهت، بر بنی‌اسرائیل مقرر داشتیم که هر کس، انسانی را بدون ارتکاب قتل یا فساد در روی زمین بکشد، چنان است که گویی همه انسان‌ها را کشته و هر کس انسانی را از مرگ رهایی بخشد، چنان است که گویی همه مردم را زنده کرده است و رسولان ما با دلایل روشن برای ارشاد آن‌ها آمدند؛ اما بسیاری از آن‌ها پس‌ازآن در روی زمین تعدّی و اسراف کردند (مکارم شیرازی، همان، ج ۴، سوره مائده).

در فقه اسلامی عنوان نفس محترمه مطرح است و واردکردن هرگونه آسیب و خلال بر حیات نفس محترمه امری است ثابت و نه‌تنها به‌مقتضای این حق نمی‌توان به حیات هیچ‌کسی آسیبی وارد کرد، بلکه برای هرکسی که توانایی حفظ آن از آسیب و قتل را داشته باشد، تکلیف واجب است که به هر وسیله‌ای که ممکن است اقدام به حفظ آن نماید. دفاع مشروع یکی از مهم‌ترین موضوعات مربوط به حفظ جان یا شخصیت و آبروی انسان است که در فقه و حقوق از جهات متفاوتی موردبحث قرار گرفته است. حق

دفاع در مقابل تجاوز دیگران به جان، ناموس و آبروی فرد از مهم‌ترین و طبیعی‌ترین حقوق افراد است که در تمامی ادیان الهی ازجمله دین اسلام همچنین در عرصه حقوق بین‌الملل موردپذیرش است. این واژه در گستره فقه اسلامی به‌صورت معانی گوناگونی مورد تحلیل قرار گرفته است. به‌طورکلی دفاع در حیطه دین اسلام در قالب‌های مختلف از قبیل دفاع از دین اسلام، دفاع از نفس و شخصیت افراد و اموال مطرح شده است (چمنی و ریاضی، ۱۴۰۲: ۸۸).

در نظام حقوقی اسلام، واکنش کشور موردتهاجم دشمن جهت دفاع از خود تحت عنوان جهاد تدافعی موردبحث است و قرآن‌کریم دفاع از جان و جنگ با شورشیان علیه حکومت اسلامی را تجویز نموده است. در آیه ۳۹ سوره حج خداوند متعال می‌فرماید: «أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ» به آن‌ها که موردتهاجم دشمن قرارگرفته‌اند، اجازه جهاد داده‌شده و خداوند بر یاری آن‌ها قادر است. (مکارم شیرازی، همان، ج ١٤، سوره حج) سوره‌های مبارکه بقره، نساء و توبه نیز بر مشروعیت جهاد تدافعی دلالت دارند. علاوه بر سنت عملی رسول خدا (ص) روایات زیادی از شیعه و سنی در این خصوص شده است. جهاد دفاعی در مقابل تجاوز بیگانگان از واجبات است. لزوم این نوع دفاع و قدر به‌یقین بودن آن در بین فقهای اسلامی تا جایی است که اصل بر مشروعیت آن در فقه اسلامی انگاشته شده است. (چمنی و ریاضی، همان، ص ۹۲) از مصادیق دفاع مشروع، پدافند غیرعامل است که یکی از انواع دفاع اجتماعی محسوب می‌شود و وظیفه آحاد مسلمانان در مقابل حمله به خاک و کشور است که با تغییر علم و پیشرفت فنّاوری امروز جنگ و حمله در بستر سایبر نیز جریان داشته و لزوم حفظ یکپارچگی و امنیت در آن و دافع از مرز و بوم و کیان اسلامی در آن نیز به‌تبع لزوم جهاد تدافعی در فضای حقیقی لازم و ضروری است؛ بنابراین دفاع در برابر چنین تهاجمی که موجودیت جوامع اسلامی را تهدید می‌نمایند، مشروعیت می‌یابد. البته این نوع دفاع علاوه بر دفاع مشروع عناوین دیگری مانند دفاع غیر جهادی و دفاع پیشگیرانه دارد (ارجمند دانش، ۱۳۹۸: ۹۲۳).

۲-۳ قاعده نفی سبیل

این قاعده ازجمله قواعد مهم فقهی است که در خصوص تنظیم روابط با کشورهای دیگر کارساز است که می‌توان با تعریف دقیق ابعاد مختلف آن در ابعاد مختلف سیاسی و اجتماعی از آن بهره جست و با توسل به همین قاعده می‌توان گفت که بسیاری از کارها و ارتباطات و معاملات و قراردادها با دولت‌ها و ملت‌های غربی حرام است که مصادیق آن شامل زمینه‌های اقتصادی و فرهنگی و سیاسی و اجتماعی بوده و سبب تسلط دشمن بر کشور اسـ می می‌گردد (مصباح و همکاران، ۱۳۹۷، ۲). مستند مهم قاعده فوق، آیه مبارکه ۱٤۱ سوره نساء است که در آن خداوند سبحان می‌فرماید: خداوند هرگز راهی برای سلطه کفّار بر مسلمانان قرار نداده است (قرائتی، ۱۳۷۴، ج ۲، سوره نساء).

با توجه به وجود آیات و روایات متعدد در این خصوص، آیه فوق ازجمله منابع فقهی قاعده نفی سبیل قرار

گرفته است (مصباح و همکاران، ۱۳۹۷: ۲). باید اذعان داشت که آیه «وَلَنْ يَجْعَلَ اللهُ لِلكافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً» در مقام تشریع و در جایگاه قانون‌گذاری است و قاعده کلی را در مباحث حقوقی شریعت اسلام تبیین می‌کند که به‌موجب آن، هر حکمی و نیز قرارداد و معامله و پیمان و تفاهم‌نامه و خلاصه هرگونه عقدی که سبب علوّ کافر و استیلای او بر مسلمانان و یا دولت اسلامی شود، نفی‌شده و از اعتبار ساقط و کان لم یکن است (علوی، ۱۳۸۷: ۱۷۳). در باب استدلال روایات قیدشده در این خصوص یک حدیث از پیامبر اکرم (ص) وجود دارد که برای اثبات قاعده نفی سبیل به آن اشاره‌شده است که می‌فرماید: «الاسلام یعلو و لایعلی علیه» که در کتب فقهی نیز همین حدیث به گونه‌های مشابه ذکر شده است. این حدیث، از حیث سند، موثق الصدور است؛ یعنی به صدور آن اطمینان وجود دارد، چراکه بین اصحاب مشهور و به آن عمل نموده‌اند (بجنوردی، ۱۳۶۸، ج ۱: ۱۵۹). در خصوص اعتبار قاعده نفی سبیل به اجماع نیز استدلال شده است. با این بیان که «اجماع محصل قطعی وجود دارد بر این‌که در اسلام حکمی وضع نشده است که موجب سلطه کافری بر مسلمانی شود، بلکه در تمامی احکام اسلام، برتری اسلام بر دیگران لحاظ شده است» (علوی، ۱۳۸۷: ۱۷۵). تروریسم سایبری اقدامی خشونت‌آمیز، مجرمانه و یکی از تهدیدات امنیتی است که با اهداف سیاسی (براندازی حکومت) ارتکاب می‌یابد و همواره دولت‌ها و ملت‌ها را آزار می‌دهد. پدافند غیرعامل یکی از راه‌های مهم در جلوگیری از سلطه اجانب بر کشور اسلامی ایران است و از مصادیق واضح این قاعده فقهی محسوب می‌گردد (ارجمند دانش، همان: ۹۲۵)؛ بنابراین جلوگیری از تسلط کشور بیگانه بر کشور اسلامی از واجبات است.

۳-۳ قاعده لاضرر

بر اساس قاعده لاضرر، احکام موضوعه نباید به ضرر و ضرار منجر گردد. ضرر و زیان عبارت است از نقص بر مال، جان و حیثیت یا حقی از حقوق انسان که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم وارد آید و سبب دشواری بر او گردد. در خصوص موضوع بحث فضای سایبر، قدر متقین این است که بر اساس همه مبانی موجود در مفاد «لاضرر و لا ضرار» این موضوع در قلمرو و قاعده قرار دارد. قاعده لاضرر در تعالیم اسلام از قلمرو بسیار وسیع و گسترده‌ای برخوردار است و تمام زوایای زندگی بشر را دربرمی‌گیرد. بدون هیچ تردیدی تخریب محیط‌زیست و آسیب‌رساندن به زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها ازجمله موارد ضرر است به این معنا که انسان نمی‌تواند به دلیل بهره‌برداری افراطی از طبیعت به دیگران ضرر و زیان وارد کند. اگر بهره‌برداری و استفاده بی‌رویه از طبیعت موجب ضرر به خود و یا اضرار دیگران گردد، ازنظر اسلام مردود است، به سبب این‌که در اسلام «ضرر و ضرار» وجود ندارد و به همین شکل تعدی به حقوق کاربران در فضای سایبر نیز همین نتیجه را در بر خواهد داشت (مکارم شیرازی، ۱۴۱۱ ق: ۲۹). در بستر فضای سایبر، از سنخ ضررهای عمومی است که حیات نوع بشر را در معرض آسیب جدی قرارمی‌دهد.

قابل‌ذکر است چنانچه ترک اقدام‌های اصلاحی و سازنده به اضرار محیط‌زیست بیانجامد، این قاعده با آن مقابله خواهد کرد؛ بنابراین ازجمله نتایج مترتب بر شمول قاعده لاضرر بر عدمیات، اثبات ضمان است (سیستانی، ۱۳۷۲: ۲۹۳). درواقع قاعده لاضرر نه‌تنها مانع اضرار به محیط‌زیست می‌شود، بلکه ضمان خسارت‌های ناشی از هرگونه اقدام تخریبی یا ترک اقدام اصلاحی را هم بر عهده خسارت زننده قرارمی‌دهد (فخلعی، ۱۳۸۵: ۵۳). در مورد موضوع موردبحث نیز اگر به اضرار در فضای سایبر منجر شود، این قاعده با آن مقابله خواهد کرد. درنتیجه قاعده لاضرر نه‌تنها مانع از اضرار در بسـ فضای سایبر می‌شود بلکه ضمان خسارت‌های ناشی از هرگونه ترک اقدام اصلاحی را هم بر عهده خسارت زننده قرارمی‌دهد. باید اذعان داشت که همسانی در معنای قاعده لاضرر و وجوب عمال اصول پدافند غیرعامل در بستر فضای سایبر، به علت قوت بخشیدن به آن در زمره قواعد فقهی است که مبنای عملی و علمی پدافند غیرعامل محسوب می‌شود. پدافند غیرعامل چون در مقام نفی ضرر از جامعه اسلامی است و با توجه به لای نفی جنس در متن قاعده «لاضرر و لاضرار فی الاسلام»، در تبیین مبانی فقهی آن، قاعده لاضرر مخصوصاً با تأکید بر نظرات امام راحل (ره) نقش مهمی خواهد داشت (ارجمند دانش، همان: ۹۲۵).

٤- گستره اقدامات پدافند غیرعامل پیشگیرا نه در فضای سایبر

توسعه در جوامع موکول به محیط ایمن و پایدار است، ایمنی در برابر سوانح طبیعی و غیرطبیعی و هرگونه خطری که زندگی طبیعی و آرام انسان را تهدید می‌کند، از الزامات برنامه‌ریزی در سطح کلان و خرد توسط حکومت‌ها و دولت‌ها است. اگر امنیت انسان و فعالیت‌های او در طرح‌های منطقه‌ای ازجمله آمایش سرزمین مدنظر قرار نگیرد، نه‌تنها پایداری و پشتیبانی اصلی‌ترین خطر تهدید فیزیکی و عملکردی فضا می‌شود، بلکه عدم رعایت عوامل دفاعی و امنیتی و ایمنی در مکان‌یابی شهرهای جدید، باعث آسیب‌پذیری قابل‌توجهی در شهرها، صنایع، سدها، نیروگاه‌ها و زیرساخت‌های کلیدی خواهد بود. لفظ پدافند درواقع معنای دفاع در مقابل تهاجم دشمن را به دنبال دارد. اگر در برابر حمله نظامی و با ابزارآلات نظامی صورت بگیرد دفاع می‌نامند. پدافند غیرعامل همین دفاع بدون استفاده از تجهیزات نظامی است. در این نوع دفاع عموم مردم برای مقابله با دشمن آماده می‌شوند با بهره‌گیری از تجهیزات غیرنظامی. پدافند غیرعامل به مجموعه اقداماتی اطلاق می‌گردد که به‌کارگیری جنگ‌افزار نیاز ندارد و با اجرای اقدامات غیرمسلحانه از واردشدن خسارات مالی به تجهیزات و تأسیسات حیاتی و حساس نظامی و غیرنظامی و تلفات انسانی (افزایش بازدارندگی) جلوگیری نموده و یا میزان این خسارات و تلفات را به حداقل ممکن کاهش داد. پدافند غیرعامل جهت مقابله با حوادث غیرطبیعی یا انسان‌ساخت در تمامی حوزه‌های زیست بشر قابل‌ارائه است که شامل برنامه‌ها و اقدامات در جهت کاهش آسیب و ارتقا سطح آگاهی و هوشیاری غیرنظامی بر افراد غیرنظامی در خلال مخاصمات مسلحانه یا رخدادهای طبیعی هم‌چون سیل،

زلزله، طوفان، آتش‌فشان، آتش‌سوزی و خشک‌سالی است (اخباری و همکاران، ۱۳۹۳: ۹۸).

امروزه یکی از حوز هایی که پدافند غیرعامل در آن ایفای نقش می‌کند حوزه سایبر است. حوزه سایبر به دلیل قابلیت‌هایی که دارد و از سوی دیگر تهدیدهایی که در خصوص آن وجود دارد، موجب می‌شود تا مسئولین حوزه پدافند غیرعامل بر خود لازم بدانند تا اقداماتی در این بخش صورت دهند (مقدسی، ۱۳۹۸: ۱۰۵۶).

۱-۴ اقدامات پیشگیرانه غیرکیفری

تروریسم سایبری اقدامی خشونت‌آمیز، مجرمانه و یکی از تهدیدات امنیتی است که همواره دولت‌ها و ملت‌ها را آزار می‌دهد (کاووسی، ۱۴۰۲: ۱). در این میان باید اذعان داشت که به دلیل کارنامه نامطلوب ابزارهای کیفری برای کاهش جرائمی چون تروریسم سایبر، ابزارهای کنشی به‌منظور پیشگیری از وقوع جرائم امنیتی موردتوجه مقنن بوده است. اتخاذهای کنشی در یک دسته‌بندی رایج به پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی تقسیم می‌شوند. شیوه هر دو گونه پیشگیری کنشی اتخاذ و اقدام ایی است که قبل از وقوع جرم برای جلوگیری از ارتکاب جرم صورت می‌گیرد. اتفاقاً گونه پیشگیری وضعی از جرم با وجود کارایی نسبی که در کاهش جرم دارد، با برخی انتقادات از قبیل ایراد جرم‌شناختی و به لحاظ فرصت مدار بودن و جابه‌جایی بزه‌کاری و ایراد اقتصادی به جهت پرهزینه بودن روش‌های پیشگیری وضعی، مواجه شده است که از بارزترین جلوه‌های اقدامات پدافند غیرعامل می‌توان محسوب نمود.

۱-۱-۴ سخت کردن دسترسی به زیرساخت‌ها

افزایش هزینه ارتکاب جرم ازجمله اقداماتی است تا هزینه مادی ارتکاب جرم برای مرتکب بالا رود. یکی از ویژگی‌های ممتاز و درعین‌حال ارزشمند فنّاوری اطلاعات و ارتباطات الکترونیکی نسبت به دیگر فنّاوری‌ها سهولت استفاده از آن است (جلالی فراهانی، ۱۳۸۹: ۱۵). بنابراین ارتکاب جرائم تروریستی در محیط سایبر (مجازی) نیز راحت است. افراد با داشتن یک رایانه متصل به اینترنت و سواد رایانه‌ای اندک می‌توانند مجرمی بالقوه باشند. عدم مجاورت فیزیکی بزهکار و بزه دیده نیز ارتکاب این جرائم را آسان‌تر کرده است.

تدابیر امنیتی می‌تواند به میزان قابل‌توجهی دسترسی به آماج‌های جرم را محدود نماید. منظور از تدابیر امنیتی «برای افراد غیرمجاز با توجه به طبقه‌بندی و ارزش محتویات آن‌ها، ایجاد ممنوعیت یا محدودیت دسترسی به داده‌ها و اطلاعات ایجاد شود» (الهی منش و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۴).

پالایه/ فیلترینگ، یکی از بهترین ابزارها در جهت دشوار نمودن دسترسی به جرم بوده که برای محدودنمودن دسترسی کاربران به شبکه است در صورت اجرای هدفمند می‌تواند تا حدّ بالایی از ارتکاب جرائم رایانه‌ای از پیش مشخص‌شده و نشده به‌وسیله مجرمان پیشگیری می‌شود (خانعلی پور واجارگاه، ۱۳۹۰: ۱۲۷). فیلترها از مهم‌ترین تدابیر پیشگیرانه از جرم‌های سایبری هستند که تقریباً از همان ابتدا برای جلوگیری از وقوع

تعرض‌های رایانه‌ای به‌کار می‌رفتند و به همین دلیل، هم‌پای فنّاوری اطلاعات و ارتباطات الکترونیکی رشد کرده و تکامل یافته‌اند. در چند سال اخیر شبکه‌های اجتماعی مجازی با محبوبیت جهانی کم‌نظیری روبه‌رو شده‌اند و جوانان زیادی عضو این شبکه‌های اجتماعی مجازی شده‌اند. شبکه‌های اجتماعی مجازی در پذیرش و دستیابی افراد جامعه به‌ویژه جوانان به نگرش‌ها و رفتارها نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا می‌کنند و به‌عنوان یکی از کارگزاران اصلی ایجاد تغییرات اجتماعی به شمار می‌آیند. در عصر کنونی، وسایل نوین ارتباطی و فرایند جهانی‌شدن فضایی انحصاری فراهم نموده است که این مسئله در اختیار جوامع و فرهنگ‌ها قرار گرفته است تا هویت‌سازی کنند؛ ولی درنتیجه توانایی جوامع در هویت‌سازی و هویت‌یابی افراد را به میزان بسیار زیادی کاهش داده است. پیشرفت شیوه‌های فنی دسترسی غیرمجاز به رایانه‌ها و شبکه‌ها، باعث می‌شود که به‌کارگیری نرم‌افزارهای مقابله با این شیوه‌ها بسیار ضروری شود.

از دیگر راهکارهایی که می‌تواند دسترسی به زیرساخت‌ها را با سختی روبرو کند، استفاده از شبکه‌های مجازی کاوشگرهای الکترونیک است. این کاوشگرها وظیفه تشخیص هویت‌های مجازی، اعتبارسنجی امضاهای الکترونیک، کنترل دسترسی‌های مجاز به محتوای محرمانه داده‌ها و حتی تشخیص مصادیق محرمانه منتشرشده را به عهده دارند. این روش، شیوه مناسبی برای پیشگیری از جرم است (زیبر، ۱۳۹۰: ۲۱۹).

۲-۱-٤ آگاه‌سازی و آموزش‌های همگانی

استفاده بهینه از ظرفیت‌های فضای سایبر در جهت آگاه‌سازی مردم برای پیشگیری از جرم می‌تواند به حساس سازی مردم برای ایجاد فرهنگ قانون‌مداری در فضای سایبر تبدیل‌شده و به فرایند مشارکت مردم در پیشگیری از جرم، بینجامد که در کنوانسیون‌های بین‌المللی نیز به آن اشاره‌شده است (جوان جعفری و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۸۱). در رهنمود پیشگیری از جرم سازمان ملل متحد آمده است: در برنامه‌های پیشگیری، با توجه به تنوع علل ایجاد جرم، مشارکت تمامی افراد و نهادهایی فعال درزمینهٔ پیشگیری از جرم، دارای مهارت و مسئولیت، امری اجتناب‌ناپذیر است. به همین دلیل، برنامه‌های پیشگیری را نمی‌توان در یک وزارتخانه محدود ساخت و وزارتخانه‌های مختلف، مقامات، نهادهای محلی، سازمان‌های غیردولتی، تجار و شهروندان، همه و همه باید با همکاری یکدیگر برنامه‌های پیشگیری را به اجرا درآورند (همان).

۳-۱-٤ تدوین مقررات پدافند غیرعامل در پیشگیری از تروریسم سایبر

از مهم‌ترین اسناد توسعه و پیشرفت ملی، سند چشم‌اندازهای ملی است که در آن روش‌های توسعه مطلوب در سند، بهره‌گیری بهینه از ظرفیت فنّاوری و شبکه سایبر است که یکی از ابزارهای ارتقای مهندسی امنیتی کاربست فنّاوری‌های نوین مانند زیست‌سنج در ساختار امنیت ملی بوده و اهمیت آن در حدی است که در ماده (۱۱۹) قانون برنامه چهارم توسعه بر لزوم ارتقای فنّاوری‌های نوین، هوشمند و نظام‌های اطلاعاتی در توسعه سامانه‌های دفاعی به‌ویژه سامانه‌های الکترونیکی، هوافضا، دریایی و

پدافند هوایی تأکید شده است. از مهم‌ترین مصادیق آن می‌توان به گسترش کاربست فنّاوری زیست‌سنج در توسعه نظام جامعه امنیت مرزی، تشکیل بانک اطلاعات مجرمان، صدور گذرنامه‌های زیست‌سنجی و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی اشاره کرد. سهولت کاربرد، سرعت عملکرد، هزینه کم، میزان پذیرش بالای کاربری، سطح امنیتی بالا، دوام و پایداری بالا از مهم‌ترین فرصت‌های توسعه کاربست دانش زیست‌سنج در ساختار امنیتی- نظامی و انتظامی است.

محیط سایبر و بایسته‌های مدیریت پیشگیرانه پلیس کشور در سند چشم‌انداز به‌منظور حداکثر بهره‌گیری و هم‌افزا بهینه ظرفیت‌های نظام برای مقابله با آفندهای تهاجم شبکه‌ای، متولیان امر باید در سطح کلان که به ارتقای امنیت فضای سایبر منجر می‌شود را به‌عنوان یکی از اصول سیاست‌های انتظامی کلان کشور موردتوجه قرار دهند. در سطح خرد می‌توان با اتخاذ تدابیر امنیتی لازم به ارتقای امنیت فضای مجازی کشور کمک کرد. در بند ٤٤ سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه بر ایجاد سامانه یکپارچه نرم‌افزاری- اطلاعاتی ارتقای سـ حفاظت از اطلاعات رایانه‌ای، توسعه علم فنّاوری‌های مرتبط با حفظ امنیت سامانه‌های اطلاعاتی و ارتباطی به‌منظور صیانت از فضای تبادل اطلاعات و مقابله با تخلفات رایانه‌ای تأکید شده که تحقق آن مستلزم شناسایی و آسیب‌شناسی تهدیدها در فضای سایبر است. با توجه به مبهم بودن عمق دامنه و نوع تحریم‌ها و همچنین فقدان ایمنی کامل شبکه فیبر نوری، توصیه می‌شود ایجاد اینترنت ملی، تنوع سازی ارتباط با شبکه جهانی اینترنت مانند ارتباط ماهواره‌ای و سامانه عامل ملی و نرم‌افزارهای کاربردی هر چه سریع‌تر عملیاتی شود تا عمق آسیب‌پذیری کشور از جانب جنگ‌های اطلاعاتی کاهش یابد ایجاد اینترنت ملی به مفهوم قطع ارتباط با خارج از کشور نیست. بلکه فقط بانک اطلاعات در داخل کشور نگهداری شده تا اگر دشمن ورودی‌های اینترنت را قطع کرد. بتوان سایت‌های داخلی را با حداقل مشکل مدیریت کرد (بلوردی و همکاران، ۱۴۰۱: ۶۹).

٤-١-٤ فرهنگ‌سازی

یک سوی امر در جهت پیشگیری و کاهش جرائمی همچون تروریسم سایبری با فرهنگ‌سازی در ابعاد داخلی و خارجی قابل خنثی است؛ چراکه ایجاد فرهنگ قانون مداری، ایجاد اعتماد به ظرفیت‌های خود در افراد جامعه، حمایت از حقوق اشخاص در فضای سایبر و حفظ ارزش‌های جمعی یک جامعه می‌تواند تا حد بالایی در کاهش این جرائم کارآمد باشد. از سوی دیگر کارآمدی فرهنگ پیشگیرانه در هر جامعه سبب مشارکت‌جویی مردم آن جامعه در راستای نیل به اهداف عالی آن خواهد بود. لذا با عنایت به بُعد بین‌المللی تروریسم سایبر لازم است تا فرهنگ جهانی حاکم بر بینش حکومت‌ها، آکنده از حفظ حقوق همزیستی مسالمت‌آمیز بشری و وحدت بین‌المللی بر سر مهار این پدیده سایبری باشد تا دولت و کشورها بتوانند در کنار هم و با هم ضمن ایجاد روابط توسعه مدار و مسالمت‌آمیز، به حکومت مطلوب؛ به‌ویژه در عرصه سایبری دست یابند. قطعنامه ۵۸/۱۹۹ نیز

جلوه‌ای از همین فرهنگ‌گرایی جامعه جهانی است. تغییر رابطه فرهنگ و سیاست و همه‌جایی شدن اطلاعات و داده‌ها حاصل تحولاتی است که اینترنت و فضای سایبر ایجاد نموده است و شبکه‌ای شدن جامعه توسط شبکه‌های اجتماعی پیشرفته است که «به کاربران امکان ارتباط و تبادل حتی در قالب پروفایل‌های شخصی نیز داده است.» (Boyd& Ellison, 2007, 211)

٤-٢ اقدامات پیشگیرانه کیفری

این پیشگیری بر اساس اثری که بر جامعه و یا فرد بزهکار می‌گذارد، به دو گونه «پیشگیری واکنشی عام» و «پیشگیری واکنشی خاص» تقسیم می‌شود. پیشگیری واکنشی عام یک پیشگیری واکنشی جمع مدار یا گروه مدار است که با مخاطب قراردادن شهروندان از طریق رعب‌انگیزی و عبرت‌آموزی جمعی، به دنبال پیشگیری از بزهکاری نخستین افراد است. پیشگیری واکنشی خاص یک پیشگیری واکنشی مجرم مدار است که با اِعمال کیفر بر فرد بزهکار و با رعب‌انگیزی و عبرت‌آموزی فردی، درصدد پیشگیری از بزهکاری دوباره افراد است (نیازپور، ۱۳۸۹: ۱۷۲-۱۷۰). به‌طورکلی پیشگیری واکنشی یا کیفری، ناظر به اقدام کیفری قبل و بعد از وقوع جرم است که با بهره‌گرفتن از سازوکارهای نظام عدالت کیفری درصدد کاهش نرخ بزهکاری است. رهیافت پیشگیری واکنشی، ارعاب انگیزی فردی، جمعی و عبرت‌آموزی است تا از بزهکاری نخستین و بزهکاری دوباره افراد جلوگیری کند (عباچی، ۱۳۸۳: ۶۳).

٤-٢-١ جرم‌انگاری حداکثری (افساد فی‌الارض)

جرائم افساد فی‌الارض از قدیم‌الایام تاکنون به دلیل رشد فضای مجازی و حضور و دخالت آن در تمامی عرصه‌های زندگی بشری، از شیوع بسزایی برخوردار است. این جرم امروزه به جرم سازمان‌یافته و بحران بزرگ اجتماعی تبدیل‌شده است که تهدیدات جدی را برای نظام اجتماعی مردم به همراه دارد (ایزدی فرد و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۰). افساد می‌تواند به‌صورت سنتی و یا اینترنتی باشد. شکل اینترنتی افساد که در محیط مجازی به شیوه‌های جدیدی شکل می‌گیرد، می‌تواند مصادیق فراوانی داشته باشد. خداوند متعال در آیه ۳۳ سوره مائده می‌فرماید: «إِنَّما جَزاءُ الَّذینَ یُحارِبُونَ اللهَ وَ رَسُولَهُ وَ یَسْعَوْنَ فی‌الارض فَساداً أَنْ یُقَتَّلُوا أَوْ یُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَیْدیهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلاف أَوْ یُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذلِکَ لَهُمْ خِزْیٌ فِی الدُّنْیا وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَةِ عَذابٌ عَظیمٌ»؛ کیفر آن‌ها که با خدا و پیامبرش به جنگ برمی‌خیزند، و اقدام به فساد در روی زمین می‌کنند، (و به جان و مال و ناموس مردم حمله می‌برند) فقط این است که اعدام شوند یا به دار آویخته گردند؛ یا (چهار انگشت از) دست (راست) و پای (چپ) آن‌ها، به‌عکس یکدیگر، بریده شود؛ و یا از سرزمین خود تبعید گردند. این رسوایی آن‌ها در دنیاست و در آخرت، مجازات عظیمی دارند. (مکارم شیرازی، همان، ج ٤، سوره مائده)؛ البته طبق آیه شریفه ۳۳ سوره مائده حتی اگر محاربه از طریق اینترنت مطابق با نظر اکثریت فقها -که کشیدن سلاح را در تحقق آن شرط نموده‌اند - ناممکن باشد بازهم با توجه به

تمام‌الموضوع بودن مفسد فی‌الارض در آیه برای اجرای حد، می‌توان گفت که افساد فی‌الارض در فضای مجازی می‌تواند ممکن باشد. بنابراین مهم‌تر از همه، جهت احراز امکان افساد در فضای مجازی، اثبات تمام‌الموضوع بودن مفسد فی‌الارض در آیه شریفه ۳۳ سوره مائده برای اجرای حد است. آنچه می‌تواند به‌عنوان مهم ن مستند تفسیر دوم در نظر گرفته شود؛ این است که در آیه قبل از این آیه یعنی در آیه ۳۲ سوره مائده، خداوند تبارک‌وتعالی می‌فرماید: «مِنْ أَجْلِ ذلِکَ کَتَبْنَا عَلَی بنی‌اسرائیل أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْساً بِغَیْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فی‌الارض فَکَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِیعاً وَ مَنْ أَحْیَاهَا فَکَأَنَّمَا أَحْیَا النَّاسَ جَمِیعاً»؛ به همین جهت، بر بنی‌اسرائیل مقرر داشتیم که هرکس، انسانی را بدون ارتکاب قتل یا فساد در روی زمین بکشد، چنان است که گویی همه انسان‌ها را کشته و هر کس انسانی را از مرگ رهایی بخشد، چنان است که گویی همه مردم را زنده کرده است (همان). مفهوم این آیه آن است که اگر کسی شخصی را بکشد که دیگری را کشته است و یا فسادی در زمین مرتکب شده است مانند آن نیست که همه مردم را کشته باشد لذا در این آیه شریفه عنوان محاربه به‌عنوان موضوع قرار نگرفت بلکه خداوند تبارک‌وتعالی عنوان افساد فی‌الارض را به‌کار می‌برد و محاربه تحت این عنوان قرارمی‌گیرد (ایزدی فرد و همکاران، همان: ۵۲) و عناوین دیگری نیز هم‌چون زنای محصنه یا زنای به عنف حکمش قتل است که این مشروعیت قتل تحت دائره افساد فی‌الارض قرار دارد، درنتیجه یک موضوع به‌عنوان افساد فی‌الارض داریم که جامع همه قتل‌های مشروع است. بر این اساس شأن نزول آیه گرچه در یک مورد خاص است منتها نمی‌تواند به آن مورد اختصاص پیدا کند بلکه تعمیم دارد؛ بنابراین درنهایت می‌توان گفت مفاد این آیه هم برای بنی‌اسرائیل در تورات مقررشده است و هم برای امت اسـ می. پس از اثبات تمام‌الموضوع بودن جرم افساد فی‌الارض در آیه ۳۳ سوره مائده و بودن محاربه به‌عنوان یکی از مصادیق آن، می‌توان گفت که افساد مستوجب حد از طریق اینترنت و در فضای مجازی بدون هیچ‌گونه شکی ممکن است (همان، ۴۲).

۲-۲-٤ مجازات حبس و جریمه مالی

ازجمله جرائم سایبری، جرم «جاسوسی سایبری» است که به دلیل ورود اینترنت در تمام زوایای زندگی بشری و استفاده از شیوه‌های مدرن و جدید جهت جاسوسی و خرابکاری در اطلاعات، در زمره جرائمی است که جایگاه ویژه‌ای را درزمینهٔ جرائم در فضای سایبر به خود اختصاص داده است و ازجمله جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی است؛ زیرا این جرم مخاطرات شدیدی را برای امنیت ملی خواهد داشت. جاسوسی سایبری «یکی از غالب‌ترین اشکال استفاده شده برای جرم رایانه‌ای است. اهمیت آن به‌ویژه از حیث مرتکب و خطرات برای دولت متضرر ازآن‌جهت است که اطلاعات ارزشمند در مراکز رایانه‌ای بیشـ سازمان‌ها و حتی شرکت‌ها ذخـ می‌شود.» جاسوسی رایانه‌ای جرمی است که در آن در عمل رایانـ به‌منزله موضوع جرم، جزء رکن مادی شده است؛ به‌عبارتی‌دیگر در

جاسوسی رایانه‌ای، داد ها و اطلاعات یا به عبارتی موضوع جرم در مرحله مقدماتی انجام جرم دارای پایه و قالب مادی نیست که لمس‌شدنی باشد و دارای وجود خارجی نبوده و صرفاً در فضای سایبر وجود دارند. در جاسوسی سایبری از رایانه‌ها و سامانه‌های مربوط به آن استفاده می‌کند تا اطلاعات محرمانه جمع‌آوری شود. برخلاف جرائم سایبری که مسائل مالی و اقتصادی محرک اصلی مجرمان است، جاسوسی سایبری بیشتر تأثیرات سیاسی داشته و جامعه را تهدید می‌کند. محرک‌های اصلی جاسوسی سایبری متفاوت است؛ اما شامل کسب منافع نظامی، صنعتی، سیاسی و فنی است. جاسوسی رایانه‌ای علیرغم جاسوسی سنتی به‌صراحت در قانون مجازات اسلامی بیان شده است. مواد ۳ تا ۵ قانون جرائم رایانه‌ای به موضوع جاسوسی اختصاص داده‌شده است. قانون‌گذار ایران نیز ماده ۳ قانون جرائم رایانه‌ای را به جرم جاسوسی رایانه‌ای اختصاص داده است. ازنظر ماهیت تفاوتی بین جاسوسی سایبری و جاسوسی کلاسیک وجود ندارد و در هر دو نوع جاسوسی مرتکب در جهت کسب اطلاعات است و تنها تفاوت بین این دو نوع جاسوسی در استفاده از رایانه است و آن‌هم به دلیل الکترونیکی شدن فعالیت‌ها در جهت کسب اطلاعات مختلف است. جرم جاسوسی سایبری ازلحاظ انجام عملیات نظیر جاسوسی به شیوه سنتی و کلاسیک است. در هر دو نوع از جاسوسی هدف و انگیزه مرتکب یکسان است، تنها طرق و شیوه دستیابی به این انگیزه متفاوت است؛ یعنی در جاسوسی سایبری از طریق سامانه‌های الکترونیکی و رایانه‌ای به این اهداف دسترسی پیدا می‌کنند (مرادی و همکاران، ۱۴۰۱: ۴۰). در قانون مجازات اسلامی مصادیق جرم جاسوسـ به‌صورت مبهم اشار شده است. ماده ۵۰۱ ق.م.ا «هرکس نقشه‌ها یا اسرار یا اسناد و تصمیمات راجع به سیاست داخلی یا خارجی کشور را عالماً و عامداً در اختیار افرادی که صلاحیت دسترسی به آن‌ها را ندارند قرار دهد یا از مفاد آن مطلع کند به‌نحوی‌که متضمن نوعی جاسوسی باشد، نظر به کیفیات و مراتب جرم به یک تا ده سال حبس محکوم می‌شود». قانون‌گذار ایران در ماده ۳ قانون جرائم رایانه‌ای چنین مقرر می‌دارد: «هر کس به‌طور غیرمجاز نسبت به داد های سری در حال انتقال یا ذ ه‌شده در سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی یا حامل‌های داده مرتکب اعمال زیر شود، به مجازات مقرر محکوم خواهد شد: الف) دسترسی به داده‌های مذکور یا تحصیل آن‌ها با شنود محتوای سری در حال انتقال، به حبس از یک تا سه سال یا جزای نقدی از بیست میلیون ریال تا سقف شصت میلیون ریال یا هر دو مجازات. ب) در دسترس قراردادن داد های مذکور برای دولت، سازمان، شرکت یا گروه بیگانه یا عاملان آن‌ها، به حبس از پنج تا پانزده سال. تبصره ۱: داد های سری داده‌هایی است که افشای آن‌ها به امنیت کشور یا منافع ملی لطمه می‌زند». «دسترسی غیرمجاز شامل جرائمی است که تهدیدهای خطرناک و تعرض علیه امنیت (یعنی محرمانگی، تمامیت و د ترسی‌پذیری) سامانه‌ها و

داده‌های رایانه‌ای را دربرمی‌گیرد. نیاز به محافظت، منافع سازمان‌ها و افراد در مدیریت، اجرا و کنترل امانه‌هایشان را بدون وجود مزاحمت بازتاب می‌دهد. صرف تعرض غیرمجاز، یعنـ ـک‌کردن و یا ورود به عنف رایانه باید غیرقانونی تلقی شود.» (جلالی فراهانی، ۱۳۸۹: ۲۶).

نتیجه

انقلاب در فنّاوری و صنعت فرصت‌های عدیده‌ای را در اختیار حکومت‌ها و دولت‌ها قرار داده است تا با توسل به این فنّاوری‌ها و ارتباطات، زندگی بهتری را برای بشر فراهم نمایند. اما تهدیدات و آسیب‌پذیری‌ها در خصوص نحوه به‌کارگیری از آن نیز سبب شده است تا گاه امنیت کشورها تابعی از قدرت دفاع و مقابله با این ناامنی‌ها باشد. استعمارگران جهان با سودای به قدرت رسیدن و نیل روزافزون به ارتقای قدرت در عرصه مختلف سعی در استعمار کشورهای درحال‌توسعه و توسعه‌نیافته می‌نمایند. امروزه با توسعه فنّاوری‌های سایبری، واژگانی چون تروریسم و سرقت و کلاه‌برداری در فضای سایبر با اشکال پیچیده و نوین رخ می‌نماید. ویژگی جهانی و بدون مرز بودن این فضا با توسل به فنّاوری اطلاعات، امنیت ملی را با چالش جدی مواجه کرده است. درواقع اصطلاح مدرن تروریسم در معنای امروزی خود از اصطلاحات نوپدید است که ماحصل پیشرفت فنّاوری و روابط در دنیای امروز است و در صدر اسلام سخنی از آن به میان نیامده است؛ ولی تعبیراتی را که در آیات و روایات و عبارات فقها می‌توان یافت حاکی از آن است که فقه شیعه برای این بخش از زندگی پیروان خود نیز تدابیری اندیشیده و عباراتی در متون فقهی آن وجود دارد که مفهومی مشابه مفهوم تروریسم دارد. فقه شیعه پیوسته بر اموری چون صلح، دوستی، برابری و برادری تأکید داشته است و نه‌تنها مروج تروریسم نبوده، بلکه منادی و بنیان‌گذار حقیقی و حقوقی صلح و آرامش است. فقهای شیعه با جهت‌گیری‌های فقه مقدس اسلام بر ضدتروریسم، شیعه را از ترویج آموزه‌های تروریسم مبرا معرفی می‌کنند.

در مکتب اسلام، ضرورت و اهمیت پدافند غیرعامل همواره موردنظر قرار گرفته است. امام خمینی (ره) به‌عنوان پرورش‌یافته مکتب اسلام با بینش و درک عمیق خود، ضرورت و اهمیت این موضوع را درک نموده‌اند و در آثار علمی و بیانات خود، قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسـ می ضمن تبیین مبانی پدافند غیرعامل از جهت قواعد فقهی مسلم مانند قواعد دفاع مشروع در قالب دفاع پیشگیرانه، نفی سبیل، لاضرر همواره بر آمادگی مسلمانان در زمینه‌های مختلف تأکید داشتند و این امور را از جهت بازدارندگی در برابر تهدیدات استکبار جهانی واجب شرعی می‌دانستند.

رسیدگی افتراقی و جرم‌انگاری افتراقی به جرائم رایانه‌ای ازجمله ویژگی‌های برجسته است که با سخت‌گیری‌های قانونی در مجازات این طیف از جرائم سبب پیشگیری از وقوع آن می‌شود. صرف‌نظر از اقدامات کیفری در پیشگیری تروریسم سایبر، سلسله اقدامات غیرکیفری وجود دارند که می‌توان با توسل به آن‌ها از وقع جرائم

تروریستی در بستر فضای سایبر پیشگیری نمود. ازجمله اقدامات پیشگیرانه غیرکیفری در جهت پیشگیری از تروریسم سایبری، کاهش دسترس به زیرساخت‌های اساسی است که به شیوه‌های مختلف انجام می‌گیرد. فرهنگ‌سازی، آموزش همگانی نیز از همین دسته اقدامات است که در حد خرد و کلان سعی می‌شود تا از میزان وقوع تروریسم سایبر با توسل به آن‌ها کاسته شود.

با عنایت به عدم کیفرگزینی ویژه در مقوله پیشگیری کیفری از تروریسم سایبری، قانون‌گذار در ماده ۷۳۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ (ماده ۱۱ قانون جرائم رایانه‌ای)، به جرم‌انگاری رفتارهای مجرمانه‌ای که علیه سامانه‌های ارائه‌دهنده خدمات ضروری عمومی ارتکاب می‌یابند پرداخته است و برای مرتکب آن صرفاً مجازات تعزیری حبس از ۳ تا ۱۰ سال پیش‌بینی کرده است و به‌رغم عدم تکاپوی مجازات و جرم‌انگاری‌های مقرر در جرائم سایبری، پیشنهاد به وضع قوانین جدید در این خصوص می‌گردد.

پیشنهادها

– در غالب پدافند غیرعامل، اقداماتی در مقابل حملات تروریستی سایبری اعمال گردد. افزایش سطح امنیت سامانه‌های دولتی، بومی‌سازی نرم‌افزارهای رایانه‌ای مانع از انجام این نوع اقدامات می‌گردد.

– دسترسی افراد غیرمرتبط به زیرساخت‌های اساسی محدود گردد.

– اقداماتی انجام شود که در هر سازمانی پدافند غیرعامل تقویت شود.

– نتایج حاصل از پژوهش در قالب کتابچه‌ای در اختیار مسئولان پدافند غیرعامل در زمان‌های مختلف قرار گیرد.

– خروجی پژوهش حاضر در جهت ارتقای آموزش مسئولانی که در حوزه پدافند غیرعامل در هر اداره یا سازمانی مشغول به کار هستند، در دسترس قرار گیرد.

– در حوزه حقوقی، قوانین جامعی مرتبط با پدافند غیرعامل تصویب گردد.

– ایجاد ثبات در سیاست‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و قوانین و مقررات مربوط به پدافند غیرعامل

– با توجه به گستردگی حوزه‌های پدافند غیرعامل، تأثیر هر یک از حوزه‌ها به‌طور تخصصی بررسی شود.

– تسریع در روند اجرای قانون تشکیل سازمان پدافند غیرعامل کشور ۱۴۰۲/۰۵/۲۹ مجلس شورای اسلامی

– لحاظ کردن کلیه اصول پدافند غیرعامل در ساخت کلیه مراکز استراتژیک شهری

– ایجاد فضاهای باز و قابل‌دسترسی در بافت‌های قدیم شهری جهت امدادرسانی در زمان وقوع بحران

– افزایش امکانات مربوط به پدافند غیرعامل در کالبد شهری

منابع

- اخباری، محمد؛ احمدی مقدم، محمدعلی (۱۳۹۳). **بررسی پدا ند غیرعامل در مدیریت شهری**. **فصلنامه ژئوپلیتیک**، ۱۰ (۲)، ص ٦٩-٣٦.
- ارجمند دانش، جعفر (۱۳۹۸). **واکاوی مبانی فقهی پدافند غیرعامل با تکیه‌بر قواعد فقهی از دیدگاه امام خمینی (ره)**، دومین کنفرانس ملی پدافند سایبری.
- الهی منش، محمدرضا؛ سدره‌نشین، ابوالفضل (۱۳۹۱). **محشای قانون جرائم رایانه‌ای**، تهران: مجد.
- ایزدی فرد، علی‌اکبر؛ حسین نژاد، مجتبی (۱۳۹۳). **بررسی فقهی افساد فی‌الارض اینترنتی**. **فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی**، ۱۲(٤٤)، ص ٥٦-٢٩.
- بجنوردی، سید محمد (۱۳٦٨). **القواعد الفقیه**، جلد ٥، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- بلوردی، طیبه؛ طیارپور احمدی، مطهره (۱٤۰۱). **اقدامات دولت در ایجاد امنیت سایبری**. **فصلنامه دستاوردهای نوین در حقوق عمومی**، ۱ (٤)، ص ٧٦- ٦٤.
- جلالی فراهانی، امیرحسین (۱۳۸۳). **پیشگیری از جرائم رایانه‌ای**. **مجله حقوقی دادگستر**، ٦٨ (٤٧)، ص ۱۱۹- ۸۷.
- جلالی فراهانی، امیرحسین (۱۳۸۹). **درآمدی بر آیین دادرسی کیفری جرائم سایبری**، چاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی.
- جوان جعفری، عبدالرضا؛ سیدزاده ثانی، مهدی (۱۳۹۱). **رهنمودهای عملی پیشگیری از جرم، معاونت پیشگیری از وقوع جرم قوهٔ قضاییه**، تهران: میزان.
- چمنی، ساسان؛ ریاضی، وحید (۱٤۰۲). **بررسی مقایسه دفاع مشروع از نگاه اسلام و حقوق بین‌الملل**. نشریه علمی دفاعی سیاست، سال ۳۲ (٤)، ص ۱۰۷- ۸۷.
- خانعلی پور واجارگاه، سکینه (۱۳۹۰). **پیشگیری فنی از جرم**، تهران، میزان.
- رفیعی، حسن رضا (۱٤۰۰). **پدافند غیرعامل از دیدگاه اسلام و راهکارهای اجرایی آن در ناجا (مطالعه موردی فرماندهی انتظامی استان خراسان جنوبی)**. فصلنامه علمی امنیت ملی، ۱۱ (٤۱)، ص ۱۸٦- ۱٥۹.
- زیبر، اولریش (۱۳۹۰). **جرائم رایانه‌ای**، چاپ دوم، مترجمان: بختیاروند، مصطفی و رحیمی مقدم، احمد تهران: گنج دانش.
- سبزواری، حجت و رضازاده سلطان‌آباد، محمد (۱۳۹۹). **پیشگیری غیرکیفری از تهدیدات امنیت ملی در راستای تروریسم سایبری**، پژوهش‌های جرم‌شناختی پلیس، دوره ۱، شماره ۱، ص ۲٥- ۱.
- سیستانی، سید علی (۱۳۷۲). **قاعده لاضرر و لاضرر**، قم: مکتبه آیت‌الله‌العظمی سیستانی.
- زیبر، اولریش (۱۳۹۰). **جرائم رایانه‌ای**، چاپ دوم، تهران: گنج دانش.
- عباچی، مریم (۱۳۸۳)، **پیشگیری از بزهکاری و بزه دیدگی کودکان**، مجله حقوقی دادگستری، ٦٨ (٤٧)، ص ٨٦- ٤٩.

- علوی، سید محمود، (۱۳۸۷). **مبانی فقهی روابط بین‌الملل**، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ پنجم.
- فخلعی، محمد تقی؛ تاری مرادی، احسان (۱۳۸۵). **مبانی و احکام فقهی محیط‌زیست**. **مطالعات اسلامی**. نشریه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه مشهد، شماره ۷۱، ص ٦٦- ۳۱.
- قرائتی، محسن (۱۳۷٤). **تفسیر نور**، ج ۲، ٥، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- کاووسی، فاطمه؛ سوادکوهی ماهفروجکی، صالح (۱٤۰۲). **تروریسم سایبری علیه ایران و راه‌های پیشگیری از آن**، دومین کنفرانس ملی آسیب‌های اجتماعی و روانی با تأکید بر علوم رفتاری.
- مرادی، صادق؛ شکرچی زاده، محسن؛ نقش، امیررضا؛ غلامحسین، مسعود (۱٤۰۱). **تهدیدات و جرائم سایبری علیه امنیت و چالش‌های پیش‌رو**، دوره دوم، شماره اول، فصلنامه فقه جزای تطبیقی، ص ٥۰- ۳۷.
- مصباح، محمد سعید؛ صدقی، علی (۱۳۹۷). **واکاوی ابعاد فقهی قاعده نفی سبیل**. دومین کنفرانس ملی پژوهش‌های نوین در مدیریت و حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کازرون.
- مقدسی، مهدی؛ حسین نژاد کریمی، سید علی (۱۳۹۸). **سایبر تروریسم و نقش پدافند سایبری در مقابله با آن**، دومین کنفرانس ملی پدافند سایبری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱). **تفسیر نمونه**، جلد ٤، ۷، ۱٤، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر و گروهی از نویسندگان (۱۳۸۷). **دائرةالمعارف فقه مقارن**، جلد ۱، قم، انتشارات علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱٤۱۱ ق). **القواعد الفقهیه**، قم: مدرسه امیرالمؤمنین (علیه‌السلام).
- موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳٦٦). **تحریرالوسیله**، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه قم.
- میربد، لیلا؛ سلیمی، صادق؛ نیاورانی، صابر؛ زمانی، سید قاسم (۱۳۹۸). **تروریسم سایبری: نقض حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین**، ویژه‌نامه حقوق بشر و حقوق شهروندی، مجله حقوق پزشکی، ۱۳، ص ۲٤۰- ۲۲۳.
- نیازپور، امیرحسین (۱۳۸۹). **حقوق پیشگیری از بزهکاری در ایران**. مجله حقوقی دادگستری، ٦۸ (۴۹- ۴۸)، ص ۲۲٦- ۱٦۹.
- یزدانی، علی؛ احمری، حسین؛ ورجایی پور، حسین (۱٤۰۰). **سلامت اجتماع، افساد فی‌الارض و محاربه از منظر فقه و حقوق اسلامی**، فصلنامه پژوهش‌های اخلاقی، ۱۲ (٤٥)، ص ۳٤۲- ۳۲٥.
- *Boyd, D.M & Ellison, N. B. (January 01, 2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. Journal of computer-mediated communication, 13, 1.*